

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες (SOM)

Ιωάννης Μαδεμλής

Ανταγωνιστική μάθηση

- Μία ιδιαίτερη οικογένεια αλγορίθμων διαμεριστικής ομαδοποίησης είναι τα **νευρωνικά δίκτυα**.
- Ο παλαιότερος τύπος νευρωνικού δικτύου για ομαδοποίηση είναι οι λεγόμενοι **Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες** (Self-Organizing Maps, SOM).
  - Είναι ειδικά νευρωνικά δίκτυα εμπρόσθιας τροφοδότησης (feed-forward), με μόνο ένα επίπεδο εισόδου και ένα επίπεδο εξόδου.
    - Δεν έχουν κρυμμένα επίπεδα.
  - Δεν εκπαιδεύονται με οπισθοδιάδοση και κάθοδο κλίσης, αλλά με **ανταγωνιστική μάθηση** (competitive learning).

Ανταγωνιστική μάθηση

Ανταγωνιστική μάθηση

- Έστω ένα **ανταγωνιστικό επίπεδο** από διατεταγμένους νευρώνες.
  - Αυτό είναι το πλήρως συνδεδεμένο επίπεδο εξόδου.
- Κατά την εκπαίδευση, το επίπεδο εκτίθεται διαδοχικά σε όλα τα πρότυπα εκπαίδευσης (ένα προς ένα).
- Σε κάθε τέτοια έκθεση, συμβαίνει «ανταγωνισμός» μεταξύ των νευρώνων με βάση κάποιο κριτήριο.
- Το τρέχον πρότυπο «αποδίδεται» στον **νικητή νευρώνα** και αυτός αλλάζει τα συναπτικά του βάρη περισσότερο απ' ό τι οι υπόλοιποι.

Ανταγωνιστική μάθηση

Ανταγωνιστική μάθηση

- Το συνηθέστερο κριτήριο είναι η ευκλείδεια απόσταση μεταξύ του εκάστοτε τρέχοντος προτύπου εκπαίδευσης $\mathbf{x}_i \in \mathbb{R}^n$ και του διανύσματος συναπτικών βαρών/παραμέτρων του j -οστού νευρώνα $\mathbf{w}_j \in \mathbb{R}^n$.
- Νικητής νευρώνας για το $\mathbf{x}_i$ είναι ο j -οστός με τη μικρότερη απόσταση $\|\mathbf{w}_j - \mathbf{x}_i\|_2$.
- Το διάνυσμα παραμέτρων του νικητή $\mathbf{w}_j$ μετακινείται προς το διάνυσμα $\mathbf{x}_i$.
- Η διαδικασία επαναλαμβάνεται ανεξάρτητα για κάθε πρότυπο εκπαίδευσης.

Ανταγωνιστική μάθηση

- Η εκπαίδευση με ανταγωνιστική μάθηση οδηγεί σε *αυτο-οργάνωση* του δικτύου υπό μία συγκεκριμένη έννοια.
- Συγκεκριμένοι νευρώνες εξειδικεύονται ώστε να ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένα πρότυπα εισόδου.
- Τα δίκτυα SOM είναι ένα παράδειγμα αρχιτεκτονικής η οποία εκπαιδεύεται με ανταγωνιστική μάθηση.

Ανταγωνιστική μάθηση

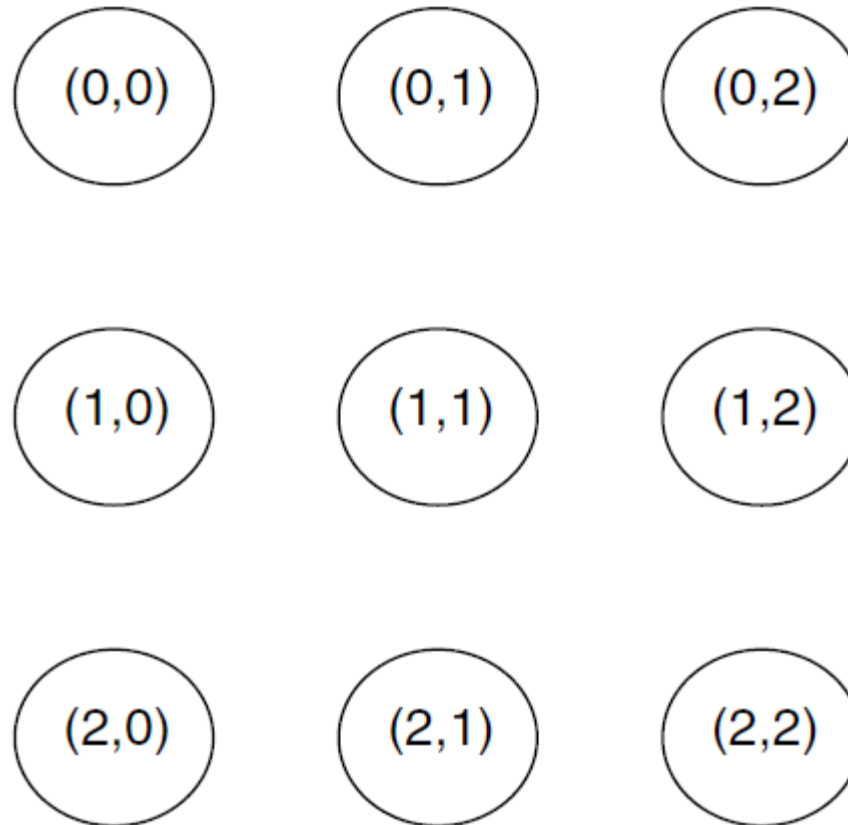
Τοπογραφικοί χάρτες

- Το ανταγωνιστικό επίπεδο του SOM έχει τη μορφή ενός κανονικού πλέγματος (συνήθως διδιάστατου/τετραγωνικού).
  - Είναι δυνατά και πλέγματα μεγαλύτερης διάστασης, αλλά δεν συνηθίζονται.
- Κάθε κόμβος του πλέγματος είναι νευρώνας.
  - Κάθε νευρώνας συνδέεται συναπτικά με κάθε κόμβο εισόδου.
- Οι κόμβοι νευρώνες είναι δεικτοδοτημένοι με διδιάστατες ακέραιες συντεταγμένες.
  - Π.χ., ο 1^{ος} νευρώνας έχει συντεταγμένες (0,0), ο 2^{ος} έχει συντεταγμένες (0,1), κλπ.
  - Άρα, σε πλέγμα διάστασης 3 x 3, ο τελευταίος νευρώνας είναι ο 9^{ος} και έχει συντεταγμένες (2,2).

Τοπογραφικοί χάρτες

Τοπογραφικοί χάρτες

Ανταγωνιστικό
επίπεδο ενός
διδιάστατου
SOM με πλέγμα
3 x 3.

Τοπογραφικοί χάρτες

Πηγή: Tan et al., *Introduction to Data Mining*, 2006.

Τοπογραφικοί χάρτες

- Κατά την εκπαίδευση, κάθε νευρώνας του πλέγματος μαθαίνει να ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένου τύπου πρότυπα εισόδου.
- Άρα, η θέση στο πλέγμα (*τοπογραφική θέση*) συσχετίζεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των διανυσμάτων εισόδου.
- Επομένως, το πλέγμα αυτο-οργανώνεται σε έναν **τοπογραφικό χάρτη**.
  - Υλοποιεί μία χωρική απεικόνιση από ένα διάνυσμα $\mathbf{x}_i \in \mathbb{R}^n$ σε μία τοπογραφική θέση $\mathbf{n}_j \in \mathbb{N}^2$.

Τοπογραφικοί χάρτες

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

- Αλγόριθμος εκπαίδευσης:
  - 1: Αρχικοποίηση βαρών.
  - 2: Επανάλαβε για το i -οστό πρότυπο εκπαίδευσης:
    - 3: { Ανταγωνισμός.
    - 4: Συνεργασία.
    - 5: Προσαρμογή.
    - 6: }
  - 7: Όσπου να μην παρατηρούνται πλέον σημαντικές αλλαγές στα βάρη των νευρώνων.
- Άρα ο αλγόριθμος εξαρτάται από την αρχικοποίηση και από ένα ευρετικό κριτήριο τερματισμού.

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

- Η αρχικοποίηση των βαρών/παραμέτρων συνήθως είναι τυχαία.
  - Π.χ., μπορεί να αρχικοποιηθούν σε τιμές μικρές κατ' απόλυτη τιμή, αλλά όχι μηδενικές, μέσω ομοιόμορφης δειγματοληψίας στο πραγματικό διάστημα $(-1, 1)$.
- Ο ανταγωνισμός καθορίζει τον νικητή j -οστό νευρώνα για το τρέχον πρότυπο εκπαίδευσης $\mathbf{x}_i$.
  - Αναζητούμε το j το οποίο ελαχιστοποιεί την απόσταση $\|\mathbf{w}_j - \mathbf{x}_i\|_2$.
  - Το j λαμβάνει ακέραιες τιμές στο διάστημα $[1, k]$, όπου k το ολικό πλήθος των ανταγωνιστικών νευρώνων.

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

- Η συνεργασία συμβαίνει μεταξύ του νικητή νευρώνα και των γειτονικών του επί του πλέγματος.
  - Ο νικητής νευρώνας ορίζει μία γειτονιά επί του πλέγματος, φθίνουσα με την *τοπογραφική απόσταση* από αυτόν.
    - Η τοπογραφική απόσταση είναι απόσταση επί του πλέγματος.
    - Υπολογίζεται συνήθως ως ευκλείδεια απόσταση των διδιάστατων διανυσμάτων συντεταγμένων των δύο νευρώνων.
  - Οι αλλαγές στα βάρη του νικητή νευρώνα επηρεάζουν αντιστοίχως και τα βάρη των λοιπών νευρώνων της γειτονιάς.
    - Όσο εγγύτερα στον νικητή είναι ένας γειτονικός του νευρώνας, τόσο περισσότερο επηρεάζεται.
    - Συμβολίζουμε την τοπογραφική απόσταση μεταξύ του j -οστού νευρώνα (νικητή) και του m -οστού νευρώνα ως d_{mj} .
    - Συμβολίζουμε ως h_{mj} την τιμή γειτνίασης του m -οστού νευρώνα στον νικητή j -οστό νευρώνα.

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

- Πρέπει το h_{mj} να φθίνει μονότονα όσο αυξάνεται το d_{mj} .
  - Για κάθε νευρώνα l για τον οποίον ισχύει $h_{lj} = 0$, η αλλαγή των βαρών του θα είναι μηδενική κατά την τρέχουσα επανάληψη της εκπαίδευσης.
  - Για τον ίδιο τον νικητή νευρώνα, για τον οποίον ισχύει $d_{jj} = 0$, η αλλαγή των βαρών του θα είναι μέγιστη.
- Συνήθως θεωρούμε γκαουσιανή γειτονιά:
  - $h_{mj} = e^{-\frac{d_{mj}^2}{2\sigma^2}}$, όπου το σ υπερπαραμέτρος η οποία καθορίζει την ακτίνα της γειτονιάς.
    - Η κορυφή της γκαουσιανής είναι στον νικητή νευρώνα (όταν $m = j$).
    - Όσο μεγαλύτερο το σ , τόσο περισσότεροι νευρώνες επηρεάζονται από τον εκάστοτε νικητή και τόσο μεγαλύτερη είναι αυτή η επιρροή κατά την ενημέρωση των βαρών τους.

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

- Συνήθως το σ δεν είναι σταθερό αλλά φθίνει με τον χρόνο.
  - Αρχικοποιείται με βάση μία υπερπαράμετρο.
  - Μειώνεται εκθετικά σε κάθε επανάληψη, με ρυθμό τον οποίον καθορίζουμε εμείς μέσω μιας δεύτερης υπερπαραμέτρου.
- Η προσαρμογή του διανύσματος βαρών $\mathbf{w}_m$ του m -οστού νευρώνα, μετά την έκθεση στο πρότυπο $\mathbf{x}_i$, συμβαίνει με την εξίσωση ενημέρωσης του Kohonen:
  - $\Delta \mathbf{w}_m = \eta h_{mj}(\mathbf{x}_i - \mathbf{w}_m)$.
  - Για τον νικητή j -οστό νευρώνα, το h_{jj} είναι μέγιστο.
- Το η είναι ο **ρυθμός μάθησης**.
  - Επίσης εκθετικά φθίνουσα με τον χρόνο τιμή.
  - Επίσης καθορίζεται πλήρως από δύο υπερπαραμέτρους.
    - Αρχική τιμή.
    - Ρυθμός μείωσης.

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

- Άρα, με το πέρασμα του χρόνου/επαναλήψεων, τα συναπτικά βάρη τείνουν να ακολουθήσουν την κατανομή των προτύπων εισόδου.
- Εξαιτίας της συντονισμένης προσαρμογής βαρών στο εσωτερικό κάθε γκαουσιανής γειτονιάς, οι τοπογραφικά γειτονικοί νευρώνες τείνουν εν τέλει να έχουν μεταξύ τους παρόμοια διανύσματα συναπτικών βαρών/παραμέτρων.
  - Άρα να ανταποκρίνονται σε παρόμοια πρότυπα εισόδου.
- Εξαιτίας της εκθετικής μείωσης με τον χρόνο του ρυθμού μάθησης και του πλάτους των γειτονιών, κάθε νευρώνας σταδιακά τείνει να εξειδικευτεί σε συγκεκριμένο υποσύνολο των δυνατών προτύπων εισόδου.
  - Διαφορετικό από των γειτόνων του επί του πλέγματος, αλλά...
  - ...γειτονικό, στον χώρο των προτύπων, με τα αντίστοιχα υποσύνολα των τοπογραφικών γειτόνων του.

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

- Η εκπαίδευση μπορεί να διακριθεί σε δύο διαδοχικές φάσεις.
  - Η **φάση αυτο-οργάνωσης**, όπου ο τοπογραφικός χάρτης αλλάζει σημαντικά από επανάληψη σε επανάληψη και οι γειτονιές ξεκινούν από μεγάλες (καλύπτουν σχεδόν όλο τον χάρτη) και καταλήγουν σε μικρές.
    - Καταλήγει σε μία χωρική/τοπογραφική απεικόνιση προτύπων εισόδου σε νευρώνες επί του πλέγματος.
  - Η **φάση σύγκλισης**, όπου ο τοπογραφικός χάρτης τελειοποιείται και οι γειτονιές παραμένουν μικρές καθ' όλη τη διάρκειά του, ώσπου καταλήγουν να έχουν σχεδόν μηδενικό πλάτος.
    - Το SOM έχει ήδη μάθει την τοπογραφική απεικόνιση και σταδιακά τη βελτιστοποιεί.

Αυτο-Οργανούμενοι Χάρτες

Ομαδοποίηση

- Ο SOM μπορεί να θεωρηθεί ένας διαμεριστικός αλγόριθμος ομαδοποίησης σε k ομάδες.
  - Καθένας από τους k νευρώνες του πλέγματος κωδικοποιεί μία ομάδα.
  - Το διάνυσμα βαρών του m -οστού νευρώνα είναι οι συντεταγμένες του m -οστού κεντροειδούς στον χώρο των προτύπων.
- Επομένως, αντί για απλώς τυχαία αρχικοποίηση των συναπτικών βαρών, μπορούμε να εφαρμόσουμε οποιαδήποτε μέθοδο αρχικοποίησης έχει αναπτυχθεί για τους k -μέσους.
  - Μόνη προϋπόθεση: κάθε νευρώνας να αρχικοποιείται σε διαφορετικό διάνυσμα βαρών.

Ομαδοποίηση

Ομαδοποίηση

- Η τελική έξοδος του αλγορίθμου εκπαίδευσης είναι οι συντεταγμένες των k κεντροειδών.
- Για να αναθέσουμε πρότυπο σε ομάδα, απλώς το δίνουμε ως είσοδο στο εκπαιδευμένο SOM και ελέγχουμε ποιος είναι ο νικητής νευρώνας.
- Εγγύτητα επί του πλέγματος μεταξύ νευρώνων ισοδυναμεί με εγγύτητα μεταξύ των αντίστοιχων ομάδων στον χώρο των προτύπων.
  - Άρα το εκπαιδευμένο SOM εκτελεί ταυτόχρονα **κβαντισμό** και **μη γραμμική μείωση διάστασης** από τις n στις 2 διαστάσεις, διατηρώντας τις βασικές τοπολογικές ιδιότητες των αρχικών n -διάστατων δεδομένων.

Ομαδοποίηση

Ομαδοποίηση

- Η διατήρηση της τοπολογίας των δεδομένων κατά την τοπογραφική απεικόνιση συνεπάγεται πως μπορούμε να απορρίψουμε τα k n -διάστατα κεντροειδή μετά την ομαδοποίηση, χωρίς να χάσουμε σημαντική πληροφορία.
  - Εξοικονόμηση αποθηκευτικού χώρου (αν $n \gg 2$), διατηρώντας μόνο τις 2-διάστατες τοπογραφικές συντεταγμένες των νευρώνων/ομάδων.
- Υπάρχουν όμως και μειονεκτήματα:
  - Το SOM δεν μπορεί να εντοπίσει πάντα τη φυσική διαμέριση των δεδομένων σε ομάδες, ιδίως αν πρόκειται για ομάδες ποικίλων σχημάτων και πυκνοτήτων στον χώρο των προτύπων.
  - Η εκπαίδευσή του δεν λύνει κάποιο πρόβλημα βελτιστοποίησης, επομένως δεν υπάρχει τυπική εγγύηση ότι θα συγκλίνει.
  - Πολλές τιμές υπερπαραμέτρων οι οποίες πρέπει να βελτιστοποιηθούν χειροκίνητα/εμπειρικά.
  - Η τοπογραφική ιδιότητα είναι αναδυόμενο χαρακτηριστικό της εκπαίδευσης και όχι μαθηματικά εγγυημένη ιδιότητα.

Thank you for your attention!

Q & A

Contact: imademlis@aueb.gr